

Khomych I. N. Research of development of material and technical base of the archived establishments is in Ukraine in the second half of 1950-1980th.

Scientific work of the Ukrainian historians-archives of the second half of 1950th 1980th in industry of material and technical base of the archived establishments is analyzed. The characteristic features of historiography process of that time are examined.

Keywords: historians-archives, archived building, material and technical base.

УДК [94(477):329-055.2]:(092)

С. В. Савченко

ОЛЕНА АПАНОВИЧ В УКРАЇНСЬКОМУ ЖІНОЧОМУ РУСІ

На основі архівних матеріалів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського висвітлюються різні аспекти участі видатного вченого, дослідниці історії українського козацтва, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка – Олени Михайлівни Апанович в жіночому русі України другої половини ХХ століття.

Ключові слова: український жіночий рух, Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги, українське козацтво, щоденникові нотатки.

Громадська діяльність відомої вченої, члена Спілки письменників України, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, лауреата наукової нагороди Фондації Тетяни та Омеляна Антоновичів Олени Михайлівни Апанович була тривалою та багатогранною. Загальновідомі її наукова діяльність, громадська діяльність по збереженню пам'яток історії та культури України, просвітницька – у популяризації історії українського козацтва. Але не тільки за кабінетну наукову працю, а за громадську діяльність її і називали «козацькою матір'ю». Вона плідно працювала як член правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, під її науковим кураторством діяла комплексна наукова експедиція «Запорозька Січ: зруйноване й уціліле». Значний внесок зробила вона у створення Національного заповідника «Хортиця». Дослідниця також була серед членів правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, саме їй належить наукове обґрунтування українського походження Володимира Івановича Вернадського та ініціатива щодо присвоєння його імені Центральної науковій бібліотеці АН України.

У той же час її участь в українському жіночому русі залишається маловідомою. Так, у більшості біографічних довідок про цей аспект діяльності Олени Михайлівни Апанович не згадується [1-6]. Лише у деяких публікаціях цей напрям громадської роботи відомої дослідниці історії українського козацтва висвітлюється у контексті українського жіночого руху [7-9]. Зокрема, Людмила Тарнашинська у статті «55 літ «під знаком Клію»» згадує, що відома вчена була членом Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги [8], та ж інформація з'являється і в інших публікаціях авторки [9, с.48]. Більш детально зупиняється на цьому Людмила Кочевська у публікації про створення і діяльність Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги [10].

Варто зауважити, що в історичному минулому жінки в Україні завжди займали помітне місце в житті суспільства. Вони ніколи не стояли осторонь суспільно-громадського та економічного життя. Саме тому, Наталя Кобринська, Ольга Кобилянська, Софія Русова, а згодом, Олена Теліга та багато інших пропагували ідею суспільної рівності жінок і чоловіків, розвивали організований національний український жіночий рух, що знайшов відображення у багатьох наукових дослідженнях [11-17].

У період панування радянського режиму та ідеологічного тиску в Україні жіночий рух некомуністичного спрямування було знищено. Сотні й тисячі жінок, які брали участь у визвольних змаганнях, були розстріляні, репресовані, заслані в табори. Однак, жінки продовжували займати помітне місце у боротьбі за національне визволення в 1930–1950 роках у радянській Україні, складали активну частину шестидесятників, були серед учасників правозахисного руху, дисидентів, засновників Української Гельсінської групи. Серед них можна назвати Оксану Мешко, Ліну Костенко, Надію Світличну, Ніну Строкату, Ірину Калинець, Аллу Горську, Михайлину Коцюбинську, Ірину Сенік, Галину Севрук, Людмилу Семикіну. До цього переліку нерідко додають і Олену Михайлівну Апанович – відомого історика, дослідницю українського козацтва [18, с. 359].

Метою цієї статті є висвітлення різних аспектів участі Олени Михайлівни Апанович в жіночому русі України на основі наукових досліджень та архіву вченої, який зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського.

Наявні документальні матеріали дозволяють стверджувати, що молода кандидат історичних наук Олена Апанович почала роботу у радянському жіночому русі в 1950 роках. Зокрема, збереглось запрошення на ім'я Олени Михайлівни на наукову конференцію жінок-вчених м. Києва, яка відбулась 3-6 квітня 1952 р. За програмою конференції її пленарне засідання відбулось 3 квітня в приміщенні Філармонії (Кірова, 16). Тематика виступів цілком відповідала часам пізньої сталінщини. Доповнювали пленарне засідання виступи жінок-працівників мистецтва. Олена Апанович була запрошена і в Будинок вчених (Володимирська, 45 а) на заключне засідання оргкомітету конференції жінок-вчених 7 квітня 1952 р., де було

підведено підсумки роботи конференції [19]¹. Можемо припустити, що її направили на конференцію як молодого історика, але цей факт все ж свідчить тільки про її небайдужість до жіночого руху, активну жіночу позицію, нехай і радянську за формою.

У 1960–1970 роки, ставши однією з відомих і малочислених дослідниць українського козацтва, Олена Михайлівна науково розробляла проблему українського жіноцтва кінця XVI – XVIII ст. У її архіві збереглась спільна з її колегою і подругою Оленою Станіславівною Компан стаття «Українське жіноцтво часів антифеодальних і національно-визвольних воєн кінця XVI – першої половини XVII ст.». Це гранки, наклеєні на аркуші паперу з правками авторів.

Ця стаття починається словами: «Українська жінка вміла захистити свою честь і гідність» [20, арк. 1]. Спочатку авторки згадують про горду дочку бондаря з містечка Богуславки. Образ Марусі Богуславки, на їх думку, зберіг громадсько-виховне значення в суворі дні другої світової війни і був співзвучний героїчним подвигам жінок. У центрі уваги – документальні свідчення («распросні речі»), які говорять про моральну боротьбу українських жінок-полонянок козацьких часів. Наводиться цікавий факт. Так, при всій демократичності козацьких часів наприкінці XVII – на початку XVIII ст. «співець міського плебсу» мандрівний дяк і поет Климентій Зіновієв заявляв, що жінці вивчати науку потрібно «як собаці мати п'яту ногу», проте заважати їй у навчанні не слід, «хай собі вчиться на здоров'я» [20, арк. 4]. Авторки в статті зауважують, що серед шляхетних і магнатських родин та заможних міщан було багато високоосвічених жінок, але вони не стали предметом народного оспівування чи навіть добродушної іронії. «Яскравий національний жіночий характер, своєрідний жіночий тип, сповнений гуманістичної теплоти й сили» [20, арк. 6]. виробився, на думку авторів, не у середовищі феодальної верхівки, а серед козацтва. Цікавою є думка О. Апанович та О. Компан про те, що легендарна народна поетеса Маруся Чурай є узагальненим образом жінки козацького періоду. У час, коли український народ «напружував усі інтелектуальні сили, щоб вистояти у боротьбі з жорстоким і підступним ворогом, зберегти й примножити свою культурну спадщину XVI – XVII ст., саме тоді, вперше по середньовіччі, пролунав голос жінки, що почала домагатися права на участь у громадському житті» [20, арк. 5]. Жінка того часу звеличена народом не лише як матір і дружина, а і як патріотка. В історії залишилось ім'я Олени (за іншими джерелами Мар'яни – С.С.) Завистної – дружини козацького старшини. На початку 1654 року, під час облоги Буші, вона у момент захоплення фортеці поляками підпала пороховий погріб і загинула з власною дитиною і великою кількістю ворогів.

Визначальною рисою соціального становища жінки часів Козаччини була її рівноправність з чоловіком: самостійно виступала в суді, мала право розлучатися за своїм бажанням, сама вибирала нареченого. Поступово самостійність жінки стала національною рисою. Згадують авторки і те, що архідиякон Павло Аллепський у середині XVII ст. відзначив поширення грамотності серед українського населення, зокрема і жінок – вміли читати і писати, знали порядок церковних служб [20, арк. 19]. Важливо відзначити, що висловлені в цій статті думки, стануть у часи відновленої незалежності України ідейним обґрунтуванням українського національного жіночого руху.

З початком перебудови і проголошенням незалежності України створились принципово нові умови для розвитку українського жіночого руху. Так було створено Союз Українок (голова – Алена Пашко), який було зареєстровано в грудні 1991 року, а у грудні 1992 року, зареєстровано Жіночу громаду (голова Марія Драч). Тобто відразу закладалась багатоманітність українського жіночого руху. У той історичний період ці організації займалися переважно популяризацією української мови та національних традицій, розподіляли гуманітарну допомогу, яка в той час дуже активно надходила з Канади, США та інших країн, займалися оздоровленням дітей за спонсорські кошти, просуванням молоді на навчання у різні освітні міжнародні проекти тощо.

Ось як згадує цей період активна учасниця жіночого руху Ольга Кобець: «Нам така діяльність вважалася недостатньою. Уже з перших часів існування ми усвідомлювали, що потрібне громадське об'єднання, яке б тиснуло на державні інституції, примушувало б їх ставати українськими, діяти в інтересах України. Потрібно було виходити й на міжнародну арену і там відстоювати інтереси української нації через інтереси української жінки» [18, с. 363].

Так, серед жіночих організацій з'являється Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги (далі подаємо скорочено ВЖТ імені Олени Теліги або Товариство. – С.С.), яке швидко займає помітне місце у суспільно-політичному і громадському русі України. У 1992 році останній Президент УНР в екзилі, Голова ОУН Микола Плав'юк передав президенту України клейноди як свідчення безперервності української державності від Української народної республіки. Завдяки його діяльності в Україні було легалізовано ОУН, організовано Видавництво ім. Олени Теліги, Фундацію ім. Олега Ольжича, починає виходити в Києві друкований орган Організації українських націоналістів тижневик «Українське Слово». Загальна демократизація суспільного життя сприяла відродженню імен цілої когорти видатних діячів українського визвольного руху. Серед них повернулось й ім'я поетеси, члена ОУН Олени Теліги.

6 липня 1993 року зібралась ініціативна група по створенню жіночого товариства. Саме на цій зустрічі з пані Вірою Смерекою - Головою Товариства імені Олени Теліги з міста Брандфорда (Англія), Ольга Кобець, тоді завідувачка міжнародним відділом часопису «Українське Слово», запропонувала створити аналогічну організацію при Фундації імені О.Ольжича – Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги [18, с. 376].

Жінки Товариства вбачали своїм завданням виховання національної свідомості, передусім жінок. Як відомо, центром родини є жінка: якщо вона матиме національну свідомість, то буде національно свідомою

¹ Тут і далі у деяких одиницях зберігання архіву О.М. Апанович відсутня нумерація аркушів, тому подаємо тільки посилання на одиницю зберігання.

вся родина. Отже, на порядку денному стояли не лише цілі жіночої емансипації, але й загальнонаціональні завдання. «Жінки розуміли, що українське жіноче питання є частковим у відношенні до більшого, до створення власної самостійної держави. Звідси у завданнях ставився постійний наголос на виховний елемент, національно-освідому працю серед жіноцтва, на справу національно-культурного піднесення» [21, с. 273].

Зрозуміло, що маючи активну громадську позицію, зосередившись на просвітницькій місії, яку вона вважала головним життєвим завданням, Олена Михайлівна Апанович не могла бути осторонь і активно включилась в український жіночий рух, зокрема в Київському осередку ВЖТ імені Олени Теліги. Ось, що згадує про це Ольга Кобець, на той час, Голова Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги: «Одними з перших до Товариства вступили доктори історичних наук професор Київського університету імені Тараса Шевченка Надія Миронець і завідувача відділом Інституту історії НАН України Марія Дмитрієнко. Трохи пізніше приєдналася і почала активно працювати Олена Апанович. Це було дуже потужне поповнення» [18, с. 366].

9 червня 1994 року в приміщенні Центру просвіти, культури та дозвілля Збройних Сил України відбувся I Установчий з'їзд Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги. Його скликало товариство, створене рік до того. На з'їзді було затверджено Статут та Програму Товариства [18, с. 381]. На цьому зібранні було представлено 13 осередків із 13 областей України. Зокрема з Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Луганської, Кримської АР, Львівської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Черкаської, Чернівецької. У Статуті Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги, який було затверджено Установчим з'їздом, у розділі «Мета й основні завдання Товариства» було записано: «2.1. Метою Товариства є: примноження прогресивних традицій українського організованого жіночого руху, спрямованого на утвердження в суспільстві демократичних ідеалів, національної свідомості; збереження територіальної цілісності й політичної суверенності України» [22, с. 2]. Всеукраїнське жіноче Товариство імені Олени Теліги є всеукраїнською, неприбутковою, неурядовою, громадською, культурно-просвітницькою та добродійною організацією, що об'єднує жінок України. Також було обрано з'їздом Головну раду товариства.

Таким чином, Товариство, утворене на Установчому з'їзді 9 червня 1994 року і зареєстроване 26 січня 1995 року, на той час нараховувало до тисячі членкинь – теліжанок (так вони себе називали. – С.С.) у 23 областях України. Серед почесних членкинь першою, не випадково, названа відомий історик, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Олена Апанович, яка була звільнена з Інституту історії у 1972 році за працю «Збройні сили України». Далі згадуються мати відомого дисидента Ніна Марченко, філолог Любов Мацько, історики Ганна Божук, Надія Миронець, Марія Дмитрієнко, діячі мистецтва, журналісти, публіцисти. Такий склад Товариства давав змогу впливати на всі сторони життя суспільства [23, с. 31].

Серед записів поточного архіву Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги знаходимо протокол за №8 (жовтень 1994 року) повідомлення про засідання Ради ВЖТ імені Олени Теліги, яке відбулось у конференц-залі Фундації імені О. Ольжича. Це перше, після Установчого з'їзду засідання, що підтвердило життєздатність осередків Товариства в областях. На засіданні були присутні голови обласних організацій. На нараді з доповіддю про поточний політичний момент виступив Голова ПУН і ОУН Микола Плав'юк, з повідомленням про діяльність Організації українок імені Ольги Басараб у Канаді – Ярослава Плав'юк, про діяльність Жіночого товариства українок у Бельгії – Лідія Демчук. Особливу зацікавленість присутніх викликала доповідь Олени Апанович «Українська ментальність в історичній ретроспективі». На тому ж засіданні Олену Михайлівну обрано членом Ради ВЖТ імені Олени Теліги. Разом з нею була обрана і Ярослава Плав'юк – активна учасниця українського жіночого руху, дружина останнього президента УНР. Це свідчить про високий громадський і науковий авторитет відомого історика [24, с. 1,7].

Помітною подією в листопаді (18-20) 1994 року стала організована ВЖТ імені Олени Теліги конференція «Від емансипації – до фемінізму» в столиці Буковини, в Чернівецькому державному університеті імені Ю. Федьковича. Конференція, присвячена 110 річниці з часу зародження жіночого організованого руху в Україні, творчій діяльності Наталі Кобринської та Ольги Кобилянської, викликала великий інтерес наукової громадськості України. Зокрема, доповідь «козацької матері» - Олени Апанович, а також професорів - Надії Миронець, Марії Дмитрієнко, відомого кінознавця – Лариси Брюховецької. Газета «Українське Слово» надрукувала статтю, у якій зазначалось таке: «Без перебільшення можна сказати, що конференція стала помітним явищем у самоусвідомленні жіночого організованого руху України, адже вона збрала таких відомих вчених, як лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка Олена Апанович» [25, с. 6].

Пленарні засідання почалися 18 листопада у Мрамуровій залі Чернівецького державного університету. У відповідності до програми конференції після традиційних привітань із вступним словом «Проблеми жіночого руху на сучасному етапі» виступила голова ВЖТ імені Олени Теліги Ольга Кобець. Другою виступала з доповіддю «Роль жінки в козацькому вихованні» Олена Михайлівна Апанович. Також із своїми доповідями виступили Ярослава Плав'юк, Наталя Колесниченко-Братунь, Наталя Зубицька. Далі відбулися засідання секцій [26, арк. 19].

Після наукової конференції було організовано поїздку до музею Ольги Кобилянської, де змістовну екскурсію провів її директор Володимир Вознюк, а також онук Ольги Кобилянської - професор Олег Панчук. Відвідали учасники конференції і рідне село української громадської діячки, письменниці, феміністки Наталії Іванівни Кобринської Белелуя, Снятинського району Івано-Франківської області. З цікавістю мешканці цього села зустріли виступ Олени Михайлівни. Зустріч завершилась великим концертом чоловічої хорової капели

«Діброва». Про ці події у газеті «Українське Слово» від 1 грудня 1994 року було надруковано звітну статтю та світлина, де ми можемо побачити в центрі кола теліжанок Олену Михайлівну Апанович [25, с. 6].

В архіві Олени Апанович збереглися чорнові записи про цю конференцію, датовані 19 листопада, у яких вчена згадує про представниць від обласних організацій. Також збереглися нотатки виступу на конференції самої Олени Михайлівни [27, арк. 12 -14]. Окрім заявленої у програмі конференції теми доповіді, у центрі її уваги (за записами) були такі суспільно значимі події. Перш за все, її обурює процес підготовки договору між Україною і Російською Федерацією, що українське представництво погодилось на 80% з російськими пропозиціями. Причина, на думку О.М. Апанович, полягає в наступному: «Ви знаєте, який у нас тепер парламент з комуністично-соціалістичною більшістю. Недалеко від парламенту відійшов і уряд, очолений Масолом, відставкою якого, як ви знаєте, кілька років тому добилось студентство жертвним голодуванням» [26].

Велику тривогу вченої викликали і деякі укази президента Леоніда Кучми, які стосувалися призначення непрофесійних осіб на високі державні посади. Російський оригінал проекту договору також викликав занепокоєння Олени Михайлівни: «...Стає зрозумілим чому його так приховували, особливо Москва. Вона ухиляється від юридичних зобов'язань щодо недоторканості кордонів» [26]. Прагнення російської дипломатії втягнути Україну у великодержавну політику воєнних конфліктів, скасувати позаблоковість і нейтральність у вигляді військового і військово-технічного співробітництва непокоїло доповідачку. «Троянським конем» експансіоністської політики Росії вважала Олена Михайлівна запропоноване російською стороною подвійне громадянство, яке мало бути урегульоване окремими угодами. Протест у вченої викликали як намір визнати російську мову офіційною, тобто другою державною, так і громадсько-політична байдужість, інфантильність народу. Виступає вона і проти відновлення радянської імперії у тому чи іншому варіанті, яке не мислиться Росією без України [26].

Цілком зрозумілим є і те, що представниці Товариства брали участь у роботі не тільки конференцій, нарад, а і в парламентських слуханнях з питань виконання Україною Конвенції ООН щодо ліквідації всіх форм дискримінації жінок у серпні 1995 р. та роботі Комітету у справах жінок, материнства і дитинства при Президентові України. ВЖТ імені Олени Теліги активно співробітничало з перших років існування із Українським Золотим Хрестом (США), Товариством українських жінок імені Ольги Басараб (Канада), Товариством українських жінок імені Олени Теліги у Великобританії, Суспільною службою українців у Канаді. Проводились спільні заходи з цими організаціями – перш за все для дітей. Діяльність Товариства провадилась у кількох напрямках: політичному – участь у виборчих кампаніях національно-демократичних партій; комісіях щодо прийняття Конституції України; у Конгресі української інтелігенції; у підтримці української мови; зміцненні зв'язків України з Кримом. Вони ж розробили програму по створенню 120 бібліотечок українських книжок і передачі їх на військовій кораблі Українського Чорноморського флоту. Цікаво, що важливі гуманітарні питання розвитку українського суспільства ВЖТ імені Олени Теліги також вважало політичними, адже йшли 1990 роки.

У громадському напрямку – зосередилось на зв'язках з провідними жіночими організаціями національно-демократичного спрямування, намагалися створити асоціацію жіночих організацій України; у культурному і мистецькому – планувалось продовжити проведення вечорів пам'яті Олени Теліги, жінок-героїнь, героїв Крут, проводити панахиди в Бабиному Яру, концерти українських класиків. Додамо також, що у пресі Товариство було дуже активним у пропагуванні імені та творчості Олени Теліги та інших українських патріотів [27, арк. 10, 11].

Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги брало активну участь у вшануванні 75 - літнього ювілею «козацької матері», відомої дослідниці та популяризаторки українського козацтва Олени Апанович. На зібранні з цієї нагоди виступила Голова ВЖТ імені Олени Теліги Ольга Кобець, яка відкрила перед присутніми ще одну грань життя О. Апанович, адже вона як почесний член головної Ради організації багато робила для самоусвідомлення українців. Підтвердженням цього є також участь Олени Михайлівни у наукових конференціях, організованих Товариством, виступи перед жінками на зібраннях, не тільки в Києві, а й на Буковині, в Івано-Франківській і Закарпатській областях [28, с. 7].

Цілком зрозуміло, що велика завантаженість науковою працею в Інституті історії, поважний вік та стан здоров'я певним чином обмежували активну діяльність Олени Михайлівни у ВЖТ імені Олени Теліги, але, незважаючи на все це, вона ніколи не відмовлялася від співпраці.

В архіві Олени Апанович збереглось запрошення від Оргкомітету при Кабінеті Міністрів України в зв'язку з підготовкою до IV Всесвітньої жіночої конференції в Пекіні. Його проводили, окрім Товариства, також представництво ООН в Україні, Східно-Західний Європейський жіночий сільовий центр (Берлін), Базисна організація сестринської взаємодопомоги (Нью-Йорк). Також знаходиться в архіві і запрошення Олені Михайлівні на відкриття Міжнародної конференції «Організація самодопомоги для активізації активності базових жіночих організацій у перехідних суспільствах». Вона відбулась 6 квітня 1995 року у санаторії «Жовтень» у Конча-Заспі під Києвом [27, арк. 16]. Досить сказати, що в ній брали участь представниці 17 країн світу, зокрема, Німеччини, Нідерландів, Індії, Африки, тощо, а також голови провідних українських жіночих організацій та членкині товариства Олени Теліги [10, с. 7].

І надалі Олена Михайлівна брала активну участь у роботі Товариства, зокрема, у його II з'їзді. Так 9 листопада 1996 року з початком роботи II з'їзду ВЖТ імені Олени Теліги привітала всіх саме перша жінка – лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, «козацька мати» – Олена Апанович, про що було зазначено у звітній доповіді Голови ВЖТ ім. Олени Теліги Ольги Кобець. «Серед наших членкинь - найкращі, найсвідоміші жінки України. Сьогодні нас вітали перша жінка – лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка – Олена Михайлівна Апанович...» [18, с. 392].

Програма першого дня з'їзду 9 листопада 1996 року передбачала реєстрацію делегатів і гостей, обрання президії, затвердження порядку денного. Далі прозвучали привітання учасникам з'їзду та звітна доповідь голови Товариства Ольги Кобець. Після перерви відбулось продовження дебатів, звіт ревізійної комісії жіночої організації, вибори керівних органів. 10 листопада з'їзд Товариства продовжив роботу, було відкрито виставки фотодокументів, присвячених Олені Телізі, а потім – урочисте засідання та концерт, присвячений героям, які загинули під Базаром. О 16.00 були передбачені виступи запрошених гостей. З'їзд відбувся у Центрі культури, просвіти та дозвілля Збройних Сил України. [27, арк. 17].

Архів вченої також відображає і її активність у роботі Київської міської організації ВЖТ імені Олени Теліги. Зокрема, вона брала участь і у її звітно-виборчій конференції, яка відбулась 27 лютого 1999 р. о 12.00 у приміщенні читальної зали магістеріуму у Староакадемічному корпусі Національного університету Києво-Могилянська академія. Там була запланована перереєстрація всіх дійсних членів Товариства. Для цього планувалось під час реєстрації учасників конференції заповнити відповідну анкету. У разі об'єктивної неможливості прибути на конференцію, пропонувалось заповнити анкету до 31 березня 1999 року за адресою вул. Лєскова, буд. 8, помешкання 13 [27, арк. 18].

Коли у вересні 1999 року Апанович виповнилося вісімдесят, з цієї нагоди у приміщенні Національного музею Тараса Шевченка стараннями тележанок був влаштований вечір. Від Проводу ОУН її привітав головний редактор журналу «Самостійна Україна» Павло Дорожинський, від колег-істориків слово про ювілярку сказала Марія Дмитрієнко. З теплими словами звернулася Голова ВЖТ імені Олени Теліги Ольга Кобець та головний редактор Видавництва імені Олени Теліги Ольга Веремійчик. Ведучою вечора була Голова Київського осередку тележанок, доктор історичних наук Надія Миронець, яка зачитала вітальні телеграми від Президента, Національної спілки письменників України, Інституту історії НАН України, від Організації українок Канади ім. О. Басараб. Членкині товариства підготували і невеличкий концерт. [29, с. 3].

Пошанування ювілярки відбулося також і у Національній спілці письменників. Письменник Сергій Плачинда відзначив не лише національну спрямованість кожної праці О. Апанович, а і обов'язкове відкриття нових граней як у подіях, так і в людях, що брали в них участь. Найгарячіші симпатії до ювілярки висловили ще чимало людей. Від імені Американського біографічного інституту Олені Апанович було вручено диплом про зарахування її до числа славетних діячів світу [30, с. 14].

Олена Апанович розчулено дякувала за виявлену їй велику увагу та пошанування. На цьому фактично співпраця пані Олени з ВЖТ імені Олени Теліги закінчилася, бо 21 лютого 2000 року вона відійшла у вічність, лишившись назавжди почесною членкинею Товариства.

До цього масиву документів долучимо і цікавий вид біографічних джерел – щоденникові нотатки. Саме вони деталізують діяльність Олени Апанович у жіночому русі та показують значимість роботи вченої у цьому процесі. Зокрема, у нотатках від 3 грудня 1995 року записано: «1. В Союзі українок, але були з різних клубів, Т-ва Шевченка. Напише – Ася Гумецька¹ – професору Мічиганського університету.

Раїса Іванченко² – зараз працює в Просвіті. Півроку тому читала в Детройті лекції, до неї підійшов якийсь українець – Ярослав Голуб і передав лист. Там він писав, що йому дали прочитати «Літкукраїну» за 15 жовтня 1994 року, у якій була стаття Івана Івановича Білика про мене, до мого 75-літнього ювілею. Він дуже пройнявся співчуттям до моїх страждань під час гонінь, до листа додав сто доларів як подарунок на День народження – ювілею» [31, арк. 70-70 зв.].

Олена Михайлівна підготувала відповідь, у якій висловлює вдячність за душевну турботу та людське розуміння, а також за гроші, які вона використовувала за передрук її наукових матеріалів. Вона сподівалась таким чином довести до кінця «Козацьку енциклопедію для юнацтва». 8 грудня 1995 року Олена Михайлівна згадує про зустріч з Ольгою Кобець з приводу справ Товариства. Схожі записи знаходимо 10 січня 1997 року [31, арк. 77, 110 зв.].

¹ Ася Гумецька (Еста Сергіївна Пилипенко) — американська славист, професор Мічиганського університету. Народилась у 1925 р. у Харкові в сім'ї письменника Сергія Пилипенка. У Мічиганському університеті викладала стилістику російської мови, читала курс поезики та історії російської драматургії. На початку 1960 рр. започаткувала в університеті курси української мови та української літератури. Заступник голови Світової наукової ради при Світовому конгресі українців. Колишній президент Українсько-американської асоціації університетських професорів. Перший заступник президента Української вільної академії наук у США. Директор філологічної секції НТШ і мовознавчої секції УВАН.

² Раїса Петрівна Іванченко – українська історик, письменниця, публіцист. Народилась 30.11. 1934 р. в Гуляйполі, нині Запорізької області. Кандидат історичних наук (1967 р.). Професор (1997). Заслужений діяч мистецтв України (1999 р.). 1957 р. закінчила історичний факультет Київського університету. Була на журналістській роботі, зокрема у 1957–1965 рр. працювала в редакції іномовлення Українського радіо. Захистила дисертацію 1967 р. «Місце Михайла Драгоманова у суспільно-політичному русі Росії та України в другій половині XIX століття». За наукові публікації та роман «Клятва» (1971 р.) зазнала критики партійних органів. Викладала в Київському університеті. У 1994 – 1996 рр. була головою Київської крайової організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Від 1998 р. – голова благодійного братства святої княгині Ольги при Українській православній церкві Київського патріархату. У 1996 р. отримала Шевченківську премію за тетралогію про Київську Русь: «Зрада, або Як стати володарем», «Гнів Перуна», «Золоті стремена», «Отрута для княгині».

19 лютого 1997 року Олена Апанович занотувала інформацію про засідання ВЖТ імені Олени Теліги в Національній парламентській бібліотеці та про відкриття постійної виставки в Бібліотеці імені Олени Теліги. На тому ж тижні, в суботу, в щоденнику вченої зазначено відвідання вечора, присвяченого Олені Телізі в Будинку вчителя [31, арк. 114]. Зазначимо, що події, пов'язані з діяльністю ВЖТ імені Олени Теліги, займають значне місце у щоденнику вченої.

У зв'язку з участю у жіночому русі, Олена Михайлівна у важкі 1990 роки отримувала привітання зі святами, а також хоч і незначну, але таку необхідну, матеріальну допомогу від Організації українок Канади імені Ольги Басараб. Про це свідчить лист Олени Михайлівни до посестр з подякою за привітання до дня її ювілею [32, арк. 1].

Слід визначити, що в громадській діяльності Олени Михайлівни Апанович значне місце відведено проблемі відродження і розвитку сучасного українського козацького руху, зокрема її жіночої складової.

Олена Михайлівна пильно стежила та брала участь у створенні організацій та розвитку сучасного українського козацтва, про це свідчить велика кількість матеріалів преси, зібраних дослідницею історії українського козацтва, її листування. Серед цих матеріалів можна знайти і написані коментарі до історії відродження українського козацтва. В особистому архіві знайдено і цікавий документ – проект Статуту «Жіночого кола» (далі скорочуємо ЖК. – С.С.) жіночої спілки Українського козацтва (далі скорочуємо УК. – С.С.). У проекті основною метою діяльності Жіночої Спілки Українського козацтва є об'єднання українських жінок для відродження історико-культурних, господарських, державотворчих і військово-спортивних традицій Українського козацтва, спрямування жіночих ініціатив і творчих сил та утвердження в Україні громадянського суспільства і покращення умов життя і діяльності, на поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у вирішенні економічних, соціальних, екологічних проблем, виховання молоді на засадах національних ідеалів, козацького здорового способу життя і козацьких традицій, здатних будувати і захищати правову демократичну українську державу.

Для здійснення мети жіноча Спілка УК вирішує такі завдання: відродження і осучаснення козацьких традицій і звичаїв; виховання дітей і молоді на засадах поваги сім'ї, родини, роду, на засадах козацького здорового способу життя; сестринське відношення і взаємодопомога жінок сімей козаків, жінок, які працюють у козацьких товариствах та жінок – прихильниць відродження козацтва; участь у громадському, політичному житті, екологічному русі України на основі спільних дій жіночих організацій різного спрямування; участь у міжнародному жіночому русі – співпраця з політичними і громадськими організаціями, з державними структурами шляхом формування і здійснення проектів і програм; опіка дитячими, молодіжними організаціями; здійснення мистецько-просвітницьких заходів; видання газет, журналів, іншої друкованої навчальної, інформаційної продукції; господарська та підприємницька діяльність через створення госпрозрахункових підприємств з юридичним статусом; створення відповідного Статуту структур Жіночої спілки УК в Україні та за її межами. Членом Жіночого кола могла стати кожна українка з 16 років, яка визнає статут ЖК і дотримується козацьких сімейних традицій, сприяє розвитку Українського козацтва. Серед обов'язків членкині ЖК варто відзначити наступне: «дотримуватись заповіту «Любіть одне одного, захищайте одне одного, дружньо сприяйте одне одному» [33]. Керівними органами Жіночого кола є збори і звітно-виборчі збори. Між зборами осередком керує управа, яка обирається звітно-виборчими зборами. Це голова, заступниця, секретар, члени управи. Організаційна структура ЖК була такою: первинна ланка – осередки (три і більше осіб), міські та районні філії (організації), обласні відділи (організації). Вищим керівним органом Жіночого кола є з'їзд, який скликається не рідше, як раз на два роки і про його скликання повідомляється за два місяці. Між з'їздами вищим керівним органом Жіночого кола мала бути Вища координаційна рада, яка збирається не рідше двох разів на рік за умови участі двох третин свого складу. Керівним органом між з'їздами і Всеукраїнської координаційної ради є Провід у складі Голови, заступниць і Голови секретаріату. У документі засновниками Жіночого кола вказані Микола Гордієнко і Олександра Захарова [33].

Таким чином, на основі вище викладеного можна зробити наступні висновки. На початку п'ятдесятих років ще молодою дослідницею Олена Апанович брала участь вперше у радянському науковому жіночому рухові. Згодом вона багато досліджувала козацьку тематику і, зокрема, місце жінки в українському суспільстві XVI – XVIII ст. Але основна діяльність в українському жіночому русі припадає на 1990 роки – часи незалежності. Вона активно працювала у Всеукраїнському жіночому товаристві імені Олени Теліги, брала участь у науковій, просвітницькій та організаційній роботі цієї організації. Можна стверджувати, що її праця була важливою для зростання авторитету Товариства, тому і стала вона почесною членкинею ВЖТ імені Олени Теліги [34, с.6]. Також Олена Михайлівна цікавилась та стояла у витоків нової жіночої складової відродженого руху українського козацтва.

Джерела та література

1. Дмитрієнко М.Ф. Жіночий портрет в історичному інтер'єрі / М.Ф. Дмитрієнко // Історія українського середньовіччя: козацька доба. Зб. наук. пр. на пошану історика лауреата Державної премії ім. Т.Г. Шевченка Олени Михайлівни Апанович. У 2 ч. – К.: Б.в., 1995. – Ч.1. – С. 5-28.
2. Дмитрієнко М.Ф. 80-річчя від дня народження О.М.Апанович / М.Ф. Дмитрієнко // Український історичний журнал. - 1999. – №5. – С.70-86.
3. Дубровіна Л.А. Життєвий і творчий шлях Олени Михайлівни Апанович / Л.Дубровіна, В.Гром // Олена Михайлівна Апанович. Біобібліографічний покажчик (До 80-річчя від дня народження і 55-річчя наукової діяльності). – К.: Вид-во О. Теліги, 1999. – С.4-23.
4. Ковальський М.П. Відданість життєвому покликанню / М.П. Ковальський // Під знаком Клію. На пошану Олени Апанович. Збірник статей/ М.П. Ковальський. – Дніпропетровськ: Промінь, 1995. – С. 3-9.

5. Ковальський М.П. Місце Олени Михайлівни Апанович (1919-2000) в українському історіографічному процесі середини і другої половини ХХ ст. / М.П. Ковальський // Наукові записки. Історичні науки / М.П. Ковальський. – Острог, 2000. – Вип.1. – С.177-184.
6. Мицик Ю. На пошану козацької матері/ Юрій Мицик, Олег Репан // Українське Слово. – 1995. – № 32. – 10 серпня. – С. 7.
7. Кочевська Л. Чолом тобі, козацька мати / Людмила Кочевська // Українське Слово. – 1999. – № 47. – 25 листопада. – С. 3.
8. Тарнашинська Л. 55 літ «під знаком Клію» / Людмила Тарнашинська // Дзеркало тижня. – 2004. – №35. – 4 вересня.
9. Тарнашинська Л. Перша жінка, котра проникла на Запоріжжя / Людмила Тарнашинська // УІЖ. – 1999. – №6. – С.42-49.
10. Кочевська Л. Нам далі йти дорогою одною ... : спроба аналізу 10-річної діяльності Всеукр. жіноч. т-ва ім. Олени Теліги / Людмила Кочевська. – Київ : [б. в.], 2003. – 31 с.
11. Дейнега І. І. Український жіночий рух як складова національного відродження (II пол. ХІХ ст., 1908 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ірина Іванівна Дейнега; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2003. – 189 арк. – Бібліогр.: арк. 166-189.
12. Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково- методична конференція, жовтень 1994 р.: тези доповідей // Одеська держ. академія харчових технологій / Г.І. Терещенко (ред.). – К., 1994. – 280 с.
13. Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-методична конференція, Одеса, 27-29 жовтня 1994 р.: матеріали конференції / ІСДО. Спілка жінок України; Одеська академія харчових технологій / Г.І. Терещенко (гол. ред.). – К., 1994. – 148 с.
14. Лисенко Алла Іванівна. Жіночий рух в Україні: економічний, політичний, соціальний та правовий аспекти (1980-2001): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Алла Іванівна Лисенко; Черкаський держ. технологічний ун-т. – Черкаси, 2004. – 225 арк.
15. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. ХІХ – поч. ХХ століття. Сторінки історії / Л.О. Смоляр. – О. : Астропринт, 1998. – 408 с.
16. Цуницька О.В. Жіночий рух в Україні: Погляд із регіону / О.В. Цуницька. – О. : Астропринт, 2001. – 248 с.
17. Янішевська Ганна. 50-річчя здобуття громадського права української жінки: Жіночий рух від часу Української національної революції 1917-1967 / Ганна Янішевська. – Вінніпег; Торонто, 1968. – 30 с.
18. Покликані служити Україні: Фундація ім. О.Ольжича та споріднені організації: [збірник матеріалів та документів / упоряд.: О. Веремійчик, М. Ковальчук, С. Кот, Н. Миронець]. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. – 656 с.
19. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (Далі – ІР НБУВ). – Ф. 374, оп. 1, од. зб. 1. Матеріали до біографії.
20. ІР НБУВ. – Ф. 374, оп. 1, од. зб. 36. Участь О. Апанович в роботі громадсько-просвітительських організацій [Апанович Олена Михайлівна, Компан Олена Станіславівна]. [Українське жіноцтво часів антифеодальних і національно-визвольних воєн кінця ХVІ – першої половини ХVІІ ст.]. [Стаття]. Гранки, наклеєні на листи паперу, з дописками, правками авторів.
21. Сулима-Блохина О. Вибране / Сулима-Блохина О. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1995. – С. 273.
22. Статут Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tovarystvotelihiy.ho.com.ua/tovarystvo/start.htm>
23. Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги // Жіночий світ. – 2000. – Січень. – 32 с.
24. Українське Слово. – 1994. – № 41. – 13 жовтня. – С. 1,7.
25. Українське Слово. – 1994. – № 48. – 1 грудня. – С. 6.
26. ІР НБУВ. - Ф. 374, оп. 1, од. зб. 44. Папка. Програми конференцій. Доповіді. Програма Всеукраїнської науково-практичної конференції «Від емансипації – до фемінізму», присвяченої 110 – річниці зародження жіночого руху в Україні, творчій діяльності Ольги Кобилянської та Наталі Кобринської.
27. ІР НБУВ. - Ф. 374, оп. 1, од. зб. 49. Участь в наукових товариствах: С. Подолинського, О. Теліги, Українського товариства по вивченню ХVІІІ століття. 1999 р.
28. ІР НБУВ. - Ф. 374, оп. 1, од. зб. 1. Папка 2. Про Апанович статті. До 75 річчя. 11 од. зб. Статті про Апанович з нагоди 75 річчя. Газетна вирізка. Поновлено традицію (На пошану історика лауреата Держ. премії ім. Т.Шевченка Олени Михайлівни Апанович) // Укр. слово. – 1995. – Арк.1
29. Українське Слово. – 1999. – № 47. – 25 листопада. – С. 3.
30. Українське Слово. – 1999. – № 14. – 30 вересня. – С. 14.
31. ІР НБУВ. - Ф. 374, оп. 1. Апанович Олена Михайлівна. Щоденникові нотатки 1951–1996 рр. – Арк. 70-70 зв.
32. ІР НБУВ. - Ф. 374, оп. 1, од. зб. 304. Папка. Листування Апанович до А-Я. Офіційні листи. Апанович – організація Українок Канади. Лист з вдячністю за привітання з нагоди її ювілею (80 років). 21 листопада 1999 року. З Києва до Канади. - 1 арк.
33. ІР НБУВ. - Ф. 374, оп. 1, од. зб. 51. Матеріали з історії сучасного розвитку українського козацтва.
34. Українське Слово. – 1995. – № 27. – 6 липня. – С. 6.

Савченко С. В. Елена Апанович в украинском женском движении

На основе архивных материалов Института рукописей Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского освещаются различные аспекты участия выдающегося ученого, исследователя истории украинского казачества, лауреата Национальной премии Украины имени Тараса Шевченка Елены Михайловны Апанович в женском движении Украины второй половины ХХ века.

Ключевые слова: украинское женское движение, Всеукраинское женское общество имени Елены Телиги, украинское казачество, дневниковые записки.

Savchenko S. V. Elena Apanovich's role in the women's movement of Ukraine

Various aspects of participation the outstanding scientist, researcher of history of the Ukrainian Cossacks, laureate of the National Ukrainian Prize Elena Apanovich in the women's movement of Ukraine in the second part of the twentieth century are highlighted based on archival materials from the Institute of Manuscripts of the National V.Vernadskiy Library of Ukraine.

Keywords: women's movement of Ukraine, Ukrainian women's Association of Olena Teliha, ukrainian cossacks, diary notes.